

УДК 343.846

Коломієць Наталія Володимирівна –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Чернігівського національного технологічного університету

Підстави застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким

У статті проаналізовано підстави застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Детально розглянуто матеріальну підставу. Зроблено спробу визначити поняття «став на шлях виправлення», розроблено критерії на підставі яких слід визначати ступінь виправлення засуджених. Сформульовано висновок, що відсутність закріплення на законодавчому рівні чітких критеріїв визначення ступеня виправлення засуджених може сприяти корупційним проявам зі сторони співробітників ДПтС України.

Ключові слова: підстави, виправлення засудженого, «став на шлях виправлення», критерії, засоби виправлення засуджених.

В статье проанализированы основания применения замены неотбытой части наказания более мягким. Детально рассмотрено материальное основание. Сделана попытка определить понятие «встал на путь исправления», разработаны критерии, на основании которых следует определять степень исправления осужденных. Сформулирован вывод, что отсутствие закрепления на законодательном уровне четких критериев определения степени исправления осужденных может способствовать коррупционным проявлениям со стороны сотрудников ГПтС Украины.

Ключевые слова: основания, исправления осужденного, «встал на путь исправления», критерии, средства исправления осужденных.

The article deals with grounds for substitution of unserved part of punishment by milder type of punishment. It considers material basis in detail. Author attempts to define the concept “on the path of correction”, develops criteria based on which the degree of correction should be determined. The following conclusion is formulated that absence of clear legal criteria for determination of the degree of correction may contribute to corruption in SPS of Ukraine

Key words: grounds, correction, on the path of correction, criteria, means of correction.

Постановка проблеми. Для досягнення цілей покарання, зокрема, виправлення засудженого в Кримінальному та Кримінально-виконавчому кодексах передбачено цілий комплекс заходів у тому числі й заохочувальних (стимулюючих) норм і приписів. Важливе місце серед яких займає інститут звільнення від кримінального покарання. Застосування правових норм даного інституту є одним із засобів індивідуалізації покарання в процесі його відбування, що забезпечує ефективне досягнення його цілей. Одним з типових різновидів звільнення від відбування покарання є заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

Підставами заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є: виправлення засудженого (матеріальна підстава) та фактичне

відбуття засудженим певної частини призначеного йому строку покарання (формальна підстава).

Метою нашої статті є аналіз матеріальної та формальної підстави. Висвітлення всіх складових матеріальної підстави та теоретичних поглядів на розуміння поняття «став на шлях виправлення».

Аналіз останніх досліджень, публікацій. Питання кримінально-виконавчого права були і є у полі зору як вітчизняних так і зарубіжних вчених, таких як: В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, В.О. Глушков, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, В.О. Корчинський, О.В. Лисосед, Р.М. Підвисоцький, В.М. Романов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, С.І. Халімон, С.В. Царюк, Ю.В. Шинкарьов, І.С. Яковець та ін.

Невирішені раніше проблеми. Проте питання визначення ступеня виправлення засуджених, що являється єдиним та основним елементом матеріальної підстави заміни невідбутої частини покарання більш м'яким залишається поза увагою вчених.

Виклад основного матеріалу. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким має надзвичайно важливе значення для досягнення мети покарання: стимулює засуджених до виправлення та запобігання вчиненню ними нових злочинів. Його сутність полягає в тому, що маючи право покарати винного у вчиненні злочину, держава одночасно через відповідні органи та за певних умов, може спочатку пом'якшити покарання, а потім і зовсім звільнити засудженого від подальшого відбування покарання. Законодавець свідомо запровадив ст. 82 Кримінального кодексу України – заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, оскільки наявність в законодавстві такої норм, спрямована на стимулювання виправлення засудженого.

В Кримінальному кодексі України передбачено різні види звільнення від відбування кримінального покарання, їх об'єднують у дві групи: звільнення безумовне і звільнення умовне. При безумовному звільненні перед особою не ставлять які-небудь вимоги в зв'язку з її звільненням. Умовне ж звільнення пов'язане з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким належить до безумовних звільнень від відбування кримінального покарання.

Сутність заміни невідбутої частини покарання більш м'яким полягає в застосуванні замість призначеного судом, а також частково відбутого засудженим, іншого, більш м'якого виду покарання, як особливого виду заохочення за позитивну поведінку засудженого в процесі відбування ним раніше призначеного більш суворого покарання. Таким чином, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає не скорочення строку раніше призначеного вироком і такого, що відбувається засудженим, покарання або зміну режиму його відбування і не звільнення повністю від відбування покарання, а заміну виду основного покарання (більш суворого), яке відбуває особа,

на більш м'який його вид. Більш м'яким вважається покарання, яке у системі покарань (ст.51 КК) стоїть вище, ніж те покарання, яке особа відбуває.

Аналізуючи заохочувальні норми кримінального законодавства можна стверджувати, що діючий КК України у ст. 82 передбачає дві підстави, наявність яких дозволяє застосовувати до засудженого у процесі відбування покарання у виправній колонії заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинно перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання [1, с.56].

Можливість застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким тісно пов'язана із належністю вчиненого засудженим злочину до певної категорії тяжкості. Так відповідно до ч. 1 ст. 12 КК України у залежності від ступеня тяжкості злочини поділяються на невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням, якщо засуджений став на шлях виправлення.

Першою підставою застосування до засудженого заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є необхідність відбуття частини строку покарання призначеного судом. На думку О.В. Конкіної встановлення певної частини строку покарання, відбування якої є обов'язковим, служить реалізації мети покарання – відновлення справедливості і загальної превенції [2, с. 113]. Таким чином, відбутти треба 1/3, 1/2, 2/3 частини призначеного покарання в залежності від тяжкості злочину. Якщо покарання призначене за сукупністю злочинів або вироків, суд, застосовуючи заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, повинен виходити із загального строку покарання, призначеного за сукупністю, і враховувати при цьому положення ч.4 ст.82 КК.

Окрім того, при вирішенні питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким щодо засудженого, покарання якому було пом'якшено згідно з актом амністії, помилування або за рішенням суду, фактично відбута частина покарання повинна обчислюватись виходячи з покарання,

встановленого актом амністії, помилування або рішенням суду [3]. Що стосується першої підстави, то під час її застосування на практиці не виникає жодних ускладнень, а от стосовно другої підстави (виправлення засудженого) – є певні ускладнення.

В КК та КВК чітко передбачено, що застосувати заміну невідбутої частини покарання більш м'яким можна, якщо засуджений став на шлях виправлення, однак в жодному нормативно-правовому акті поняття «став на шлях виправлення», не зазначено. Звичайно, якщо немає чіткого визначення понять в законодавстві, то і застосовувати однозначно їх не можна.

В КВК зазначається, що виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Основними засобами виправлення є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільна корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [4]. А от чітких критеріїв, якими повинні керуватися адміністрації установ виконання покарань та на підставі яких має робитися висновок про оцінку ступеня виправлення засудженого на сьогоднішній день немає. Тому на практиці оцінка зводиться до простої констатації обставин.

На нашу думку, виходити треба зі змісту ст.6 КВК, тобто критеріями на підставі яких має робитися висновок про ту чи іншу ступінь виправлення засудженого – це не порушення режиму (порядку виконання і відбування покарання); ставлення до праці, підвищення загальноосвітнього рівня, активна участь у виховних заходах, ступінь громадського впливу. Однак виникає питання: як слід визначати початковий момент виправлення засудженої особи і що це таке?

О.Ус вважає, що становлення особи на шлях виправлення – це не повне виправлення засудженого, а прагнення засудженого до такого виправлення, позитивні зрушення в його поведінці і ставленні до праці, які свідчать про успішне здійснення процесу виправлення, що може ефективно продовжуватися і в умовах відбування менш суворого покарання [5, ст.186].

З даної точкою зору ми погоджуємось, але сутність і зміст поняття «став на шлях виправлення» з вищевикладеного не впливає. На нашу думку, «став на шлях виправлення» - це перша позитивна ступінь виправлення засудженого, яка означає, що у засудженого на даному етапі з'явилася деяка позитивна тенденція (нехай і нестійка) в загальній спрямованості особистості, викликана виробленням мотиваційних стимулів: не мати порушень режиму і стягнень, сумлінно ставитися до праці, навчання, участь у диференційованих програмах виховного впливу. Тобто засуджений зрозумів і бажає змінюватися в кращу сторону. Разом з тим, мотивація у цей період характеризується ситуативністю і мінливістю. Саме тому дана позитивна тенденція ще нестійка, проте момент переходу поведінки засудженого на інший рівень вже помітний.

Словосполучення «став на шлях виправлення» означає, що поряд з позитивною оцінкою поведінки засудженого (нормальних хід відбування покарання, відсутність не знятих чи непогашених у встановленому порядку стягнень) у адміністрації колонії ще не має повної впевненості в його виправленні.

Основною складовою, яка визначає ступінь виправлення засудженого, на думку О.Уса, є поведінка засудженого (зразкова), його ставлення до праці (сумлінне). Елементами зразкової поведінки є: дотримання режиму, порядку відбування покарання, відсутність порушень, активна участь у громадському житті установи виконання покарання, наприклад, участь у самодіяльних організаціях ув'язнених, сумлінне виконання суспільних доручень і законних вимог персоналу установи виконання покарань, позитивна поведінка в побуті, підвищення загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, придбання спеціальності або підвищення кваліфікації (сумлінне ставлення до навчання, відсутність відмов від навчання, пропусків занять без поважних причин і порушень навчальної дисципліни).

Сумлінне ставлення до праці – це відсутність відмов від роботи, невиходів на роботу без поважних причин і порушень трудової дисципліни; систематичне виконання виробничих завдань як за кількісними, так і за якісними показниками, дбайливе ставлення до

майна і до знаряддя виробництва, дотримання правил безпеки праці тощо [5, ст. 187].

Ми повністю згодні з вище викладеним, і вважаємо, що наявність саме цих критеріїв при початковому виправленні засудженого є першочерговою підставою вважати, що засуджений став на шлях виправлення, а наявність соціальних і психолого-педагогічних критеріїв треба враховувати при умовно-достроковому звільненні, коли засуджений довів своє виправлення.

Висновки. Нами в даній статті проаналізовано дві підстави застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Перша – формальна – це фактичне відбуття засудженим певної частини строку покарання (половини, двох третин, трьох чвертей). Друга – матеріальна – виправлення засудженого («якщо засуджений став на шлях виправлення»). Поняття «став» є оціночним, оскільки в жодному нормативно – правовому акті визначення йому нема, тому наявність чи відсутність такої підстави визначається в кожному конкретному випадку органом, який направляє відповідне подання до суду та судом, який розглядає справу про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Такі прогалини в законодавстві можуть породжувати зловживання зі сторони працівників ДПтСУ та корупційні схеми.

Окрім того, негативним моментом є те, що на сьогоднішній день немає чітких критеріїв за якими слід визначати ступінь виправлення засуджених, а ми знаємо що для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким вона одна (« став на шлях виправлення»), а для умовно-дострокового звільнення інша («довів своє виправлення»), от і виходить, що матеріальна підстава – це виключно суб'єктивне судження тієї особи, яка складає висновок про становлення особи на шлях виправлення. З нашої точки зору це порушення прав засудженої особи. Окрім того, це суттєва прогалина в законодавстві, бо в статті 50 КК говориться, що метою покарання є не кара, а виправлення засудженої особи. Наявність закріплених на законодавчому рівні ступенів виправлення, та чітких критеріїв їх розмежування між собою, буде значно більше стимулювати засуджених до виправлення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Конкина О. В. Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Конкина ; Рязанский институт права и экономики. – Рязань, 2000. – 229 с.
3. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/>
4. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / О. І. Мотлях, Н. В. Малярчук, Ю. В. Корнев та ін.. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 296 с.
5. Ус О. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / О. Ус. // Питання боротьби зі злочинністю. – 2011. – № 2 (65). – с. 182 – 191.